

QAYTA QURISH YILLARIDA O‘ZBEKISTONDAGI IJTIMOIIY-IQTISODIIY JARAYONLARNI DAVRIY MATBUOTDA YORITILISHI

Nurmatov Abdujabbor

NamMTI “Ijtimoiy fanlar va sport”

kafedrası dotsenti, PhD

Email: abdujabbor.nurmatov@gmail.com

Tel: 99 9771089

Annotatsiya Mazkur maqolada XX asrning 80-yillarida Qayta qurish siyosati va uni mamlakat hayotiga ta’siri, Qayta qurish yillarida O‘zbekistondagi ijtimoiy, iqtisodiy sohalaridagi mavjud muammolar va ularni keltirib chiqargan sabablarini davriy matbuot sahifalarida yoritilishi tahlil qilingan.

Kalit so‘z: qayta qurish, iqtisodiyot, ijtimoiy hayot, aholi turmush darajasi, paxta yakkaxokimligi, ishlab yaiqarish, davriy matbuot.

Аннотация В данной статье анализируется политика Перестройки в 80-е годы XX века и её влияние на жизнь страны, текущие проблемы в социальной и экономической сфере Узбекистана в годы Перестройки, а также освещение их причин на страницах периодических изданий.

Ключевые слова: перестройка, экономика, социальная жизнь, уровень жизни населения, хлопковая монополия, производство, периодическая печать.

Annotation This article analyzes the policy of Perestroika in the 1980s and its impact on the life of the country, current problems in the social and economic sphere of Uzbekistan during the years of Perestroika, as well as coverage of their causes on the pages of periodicals.

Key words: perestroika, economy, social life, standard of living of the population, cotton monopoly, production, periodical press.

Kirish. XX asrning 80-yillari oxirlariga kelib sobiq Ittifoq va uning tarkibida bo‘lgan O‘zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalaridagi tanglik oqibatlari tobora kuchayib, mamlakat hayotining barcha sohalarini qamrab oldi. Bu, o‘z navbatida, aholi turmush darajasi, ishlab chiqarish sur’atlari, mehnat unumdorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Yillar mobaynida mavjud imkoniyatlarni hisobga olmasdan ishlab chiqilgan ko‘plab dasturlar amalda ko‘zlangan natijalarni bermadi. Aksincha, keyingi davrlardagi iqtisodiy ziddiyatlarning yanada ortib borishiga olib keldi. Albatta, bunday tanglik holatiga tushib qolishi aynan XX asrning 80-yillari o‘rtalariga kelibgina o‘z-o‘zidan vujudga kelgan emas, balki uning tub ildizlari mavjud bo‘lib,

ular yillar davomida respublika imkoniyat va manfaatlarini inobatga olmasdan olib borilgan siyosat natijasida yuzaga kelgan edi. Mamlakat hayotining barcha sohalarida keskin ijobiy o‘zgarishlar yasay olishi kutilgan “Qayta qurish” siyosati demokratlashtirish va oshkoralikka ma’lum darajada yo‘l ochib bergan bo‘lsada, mamlakat hayotida tub burilish yasay olmadi, ammo bu yillarda mamlakat hayotidagi o‘z yechimini kutayotgan o‘tkir muammolarni davriy matbuot sahifalarida ko‘tarib chiqilishiga ma’lum darajada imkoniyat yuzaga keldi.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Qayta qurish yillarida O‘zbekistondagi mavjud muammolarni Qobulov V, To‘xliiev N, Muhammadjonov M, Rahmatov N, To‘raev R, Ziyodullaev S, Bahriev K, Xojimirzaev M, Xoshimov O‘, Odil Yoqubov, Nosirov P, Xikmatov O., Karimov R, Muxammad Ali kabi ko‘plab ziyolilar hamda soha vakillari tomonidan respublikadagi ijtimoiy-iqtisodiy, agrar va ekologik sohalardagi yuzaga kelgan inqiroz holati va uni keltirib chiqargan omillarni o‘zlarining publisistik maqolalarida ko‘tarib chiqdilar.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Tadqiqotda tarixiylik va xolislik tamoyillari asosida qiyosiy, muammoli, tizimli va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanildi.

- **Tahlil va natijalar (Analysis and results).** XX asrning 80-yillari o‘rtalaridan boshlab sovet jamiyatidagi mavjud inqiroz holatidan chiqarish hamda mamlakat hayotining barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish maqsadida olib borilgan “Qayta qurish” siyosati ham amalda ko‘zlangan natijalarni bermadi. Qayta qurish siyosati go‘yoki ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish va ijobiy yutuqlarga olib boruvchi yo‘l deb qaraladi. Biroq, mamlakatdagi real ahvolning murakkabligini chuqur anglab yetmaganliklari ularning keyingi (Qayta qurish) siyosatlarida ham o‘z aksini topgandi. Jumladan, iqtisodiyotni rivojlantirishda, umuman ko‘plab sohalarda Markazning rahbarlik roli va markazlashtirish siyosatidan amalda voz kechilmadi. Bu keyingi yillarda ham sotsializm “afzallik”laridan foydalangan holda jamiyatni rivojlantirishga umid bog‘lash edi. Ammo, bularning barchasi real hayotda o‘z samarasini bermadi. Chunki, qaror topgan mavjud tizimdan voz kechmagan holda o‘tkazilgan qayta qurish siyosati bilan ham ko‘zlangan natijalarga erishib bo‘lmasdi va amalda ham shunday bo‘ldi. Aksincha, qayta qurish yillarida mablag‘larni samarasiz yo‘naltirilishi sarf-xarajatlar miqdori keskin ko‘payib ketishi davlat budjetiga katta zarar keltirdi. Masalan, Masalan, 1985-1988 yillar bitmagan qurilishlar 38 mlrd. so‘mga ko‘payib, 1988-1989 yillarda o‘rtacha maoshning o‘sish darajasi milliy daromadning o‘sishidan uch marta oldinlab ketdi. 1988 yilga kelib “muzlatib qo‘yilgan” qurilishlar bahosi 24 mlrd.ga yetgan holda o‘nlab vazirliklar 59 mlrd. so‘mlik qurilishlarni boshlab yuborganlar[1].

Ushbu davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalarda sodir bo‘lgan muammolar o‘z navbatida O‘zbekiston uchun salbiy ta‘sirini ko‘rsatdi. Respublikaning katta boyliklar, ishlab chiqarish imkoniyatlari, qulay tabiiy sharoitlarga ega bo‘lishiga qaramasdan, asosiy iqtisodiy-ijtimoiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ittifoqdosh respublikalar orasida eng oxirgi o‘rinlardan biriga tushib qoldi. Albatta, bunday tanglik holatiga tushib qolishi aynan XX asrning 80-yillari o‘rtalariga kelibgina o‘z-o‘zidan vujudga kelgan emas, balki uning tub ildizlari mavjud bo‘lib,

ular yillar davomida respublika imkoniyat va manfaatlarini inobatga olmasdan olib borilgan siyosat natijasida yuzaga kelgan edi.

Mohiyatiga ko‘ra Ittifoq respublikalarini iqtisodiy birlashtirish ostida ham iqtisodiy, ham siyosiy maqsadlar qaror toptirildi. Natijada, mintaqalararo aloqalarda shunday bir zanjir vujudga keltirildiki, unda respublikalarning emas, balki markazning manfaatleri aks ettirildi.

O‘zbekiston, asosan, paxtachilikka ixtisoslashtirilishi oqibatida paxta ekin maydonlari yildan-yilga g‘alla va boshqa ekin maydonlarini qisqartirish hisobiga ko‘paytirib borildi. Jumladan, 1886-1914 yillarda paxta ekin maydonlari 600 ming gektarni tashkil etgan bo‘lsa, 1970–1988 yillar orasida paxta maydonlari 1 mln. 709,2 ming gektardan 2 mln. 16,7 ming gektarga yetkazilgan[2]. O‘zbekistonni xom ashyo yetishtiruvchi hudud sifatida qaralishi, respublika iqtisodiy-ijtimoiy hayotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Mamlakatdagi ma‘muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimi iqtisodiy ko‘rsatkichlarga erishishda, asosan, ekstensiv yo‘ldan bordi. Buning oqibatida ortiqcha yerlarning o‘zlashtirilishi, mavjud resurslardan samarasiz foydalanish va isrofgarchilikka olib keldi. Xo‘jalik yuritishda ekstensiv usul va qo‘l mehnatining ustunligi hosildorlik darajasi past bo‘lishiga hamda sarf-xarajatlar miqdori keskin ortib borishiga sabab bo‘ldi. Masalan, Mehnatobod tumanida 7 sovxozda yetishtirilgan 100 kg. paxtaning tannarxi qariyb 160 so‘mga oshib, 1981–1986 yillarning o‘zida davlatga 75 mln. so‘m zarar keltirgan[3]. Farg‘ona viloyatida 1975 yilda har bir so‘m asosiy fond hisobiga bir so‘m sakkiz tiyindan hosil olingan bo‘lsa, 1986 yilga kelib bu ko‘rsatkich 89 tiyinni tashkil etgan[4]. Bu ham markazning respublikaning real imkoniyatlarini inobatga olmasdan hamda serxarajat iqtisodiy siyosatining bir ko‘rinishi edi.

O‘zbekiston sobiq Ittifoq respublikalari orasida xom ashyo yetkazib berish bo‘yicha yetakchi o‘rinlarda bo‘lgan bo‘lsa-da, aholi jon boshiga milliy daromad hosil qilish, sabzavot-poliz mahsulotlarini iste‘mol qilish bo‘yicha, ittifoqdosh respublikalar ichida 5-o‘rinni, meva va rezavor mevalar iste‘moli bo‘yicha 13-o‘rinni egallagan[5]. Paxta monopoliyasi oziq-ovqat ta‘minotini murakkab ahvolga tushirib qo‘ydi.

Paxta ekish, uni rejalashtirish, narxini belgilash masalalarini Markaz hal qilar edi. Ziyolilar markaziy organlardan mahalliy sharoitdan kelib chiqib paxtaga reja belgilash, uning narxini ko‘tarish, paxtakorlarning turmush darajasini yaxshilash hamda paxtakor ayollar mehnatini yengillashtirish va mehnat sharoitini talab darajasiga keltirishni talab qildilar. O. Yoqubov 1988 yil 1-2 martda Moskvada bo‘lib o‘tgan SSSR Yozuvchilar uyushmasi plenumida so‘zga chiqib, “...bugun batamom holdan toygan bizning tuprog‘imiz Gosplan (Davlat reja qo‘mitasi) talab qilayotgan miqdordagi paxtani berishi amri mahol. ... bu mo‘tabar idora, ehtimol o‘zi ham bilib-bilmay navbatdagi qo‘shib yozishlarga majbur qilayotgan bo‘lmasin?”[6], degan savolni o‘rtaga tashlagan bo‘lsa, O‘tkir Hoshimov keyingi o‘n besh yillar ichida qishloq xo‘jalik texnikasi, yonilg‘i, qurilish materiallari bahosi o‘rtacha 200 foiz oshganligi, biroq paxtaning xarid bahosi deyarli oshmagani, bundan paxtakor xo‘jaliklarning ahvoli yanada og‘irlashganligi haqida yozadi[7]. Ziyolilar O‘zbekistonda yetishtirilgan paxta xosilining 90 foizidan ortig‘i

umumittifoq fondiga ketayotgani, faqat xom-ashyo yetkazib berishga ixtisoslashgan yurt yuqori daromad ololmasligi xususida yozib, respublikaning o‘zida ham paxtadan tayyor mahsulot chiqarib, milliy daromadni o‘stirish lozim, degan fikrni oldinga surdilar. Ko‘plab ziyolilar paxta narxining pastligi, paxtakorlar turmush darajasi pastligini yozdilar.

Dehqonchilikda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan almashlab ekish qonuniyati buzilishi natijasida yetishtirilayotgan mahsulotlar miqdor va sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, 1986 yilda paxtachilik xo‘jaliklarida rejadagi belgilangan 2 mln. gektar o‘ringa amalda 572,4 ming gektar (topshiriqqa nisbatan 21,8 %) maydonda almashlab ekish yo‘lga qo‘yilgan, xolos[8]. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mahsuloti yetishtirish har bir ishlovchiga 1986 yilda ittifoq darajasining 57 foizini tashkil etgan. Respublika shu boisdan mamlakat bo‘yicha 14-o‘ringa tushib qoldi[9]. Yoki O‘zbekistonda qishloq xo‘jalik yerlarining har 100 gektaridan (pul bilan ifodalaganda) Ukrainaga qaraganda o‘rtacha uch baravar kam, Belorusiyadan – qariyb to‘rt, Moldaviyadan - besh baravar kam mahsulot olingan[10].

Sovet davrida O‘zbekistonda bir qator yengil, oziq-ovqat va og‘ir sanoat tarmoqlari ishga tushirildi. 1980 yil o‘rtalariga kelib, O‘zbekistonda 1500 dan ortiq ishlab chiqarish birlashmalari va kombinatlar ishlab turishiga qaramasdan, aholining iste’mol mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘laqonli qondira olmadi. Buning asosiy sabablari, birinchidan, tayyor mahsulot ishlab chiqarishning past darajada tashkil etilganligi, asosiy e’tibor xom ashyoni dastlabki qayta ishlash hamda yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltirilganligi; ikkinchidan, sanoat korxonalarining moddiy-texnik bazasi, ishlab chiqarish texnika va texnologiyalari yetarli darajada rivojlantirib borilmaganligi; uchinchidan, ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga tatbiq etish sust olib borilganligi; to‘rtinchidan, ko‘plab sanoat korxonalarining xom ashyo bazasi respublikalararo bog‘lab qo‘yilishi oqibatida 1980 yilning ikkinchi yarmidan boshlab ko‘plab ittifoqdosh respublikalar o‘z majburiyatlarini (masalan, xom ashyo yetkazib berish bo‘yicha) bajarmasliklari kabi omillar korxonalarining ishlab chiqarish sur‘atlari va mahsulot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatganida edi. Qolaversa, O‘zbekiston katta hajmdagi (asosan yengil sanoat uchun) xom ashyo yetkazib berishiga qaramasdan uni qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish asosan boshqa hududlarda amalga oshirildi. Bu esa respublikadagi ushbu soha tarmoqlari jadal rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Sanoat quvvatini oshirish intensiv usullar bilan emas, balki ekstensiv usullar (yangi sanoat ob’ektlarini qurish, ishlab turgan sanoat ob’ektlarini qayta qurish va kengaytirish) asosida amalga oshirib borildi. O‘zbekiston hududida joylashgan sanoat korxonalarining aksariyatida o‘rnatilgan texnologik dastgohlar va asbob-uskunalarining ko‘pi eskirib, yaroqsiz ahvolga kelib qolgan edi. Mahsulot ishlab chiqarish hamda kapital qurilishning barcha asosiy turlarini markaz tomonidan boshqarilishi, taqsimlab berilishi, respublikalarning o‘z ichki muammolarini hal qilishdagi huquqlarini cheklab qo‘ygan edi.

1988 yilda aholi jon boshiga sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish Estoniyada – 4,1, Latviyada – 4, RSFSRda – 3,3, Gruziya va Moldaviyada – 2,3, Qozog‘istonda – 2,1, Qirg‘izistonda – 1,5, O‘zbekistonda – 1,2 so‘mni tashkil etgan[11]. Qolaversa, ittifoqda xorijiy

firmalar bilan birgalikda 3 mingdan ziyod tashkilot va korxonalar faoliyat yuritgan bo‘lsa, shundan O‘zbekistonda xorijiy firmalarning soni 1991 yilning iyunida jami 50 ga yaqin bo‘lib, ulardan 8 tasi[12] xalq iste‘mol buyumlarini ishlab chiqargan, xolos.

Rivojlangan mamlakatlar aholisining aksariyat qismi, ya‘ni 60–70 foizi o‘rtacha ta‘minlangan sharoitda, ittifoqda bu ko‘rsatkich boylar butun aholining 2,3 %ini, o‘rtacha ta‘minlanganlar – 11,2 va qashshoqlar – 86,5 %ini tashkil etgan. Sovet Ittifoqi bo‘yicha 1988 yilda 17,2 % aholi jon boshiga 200 so‘mdan ortiq daromad olgan holda, respublikalar bo‘yicha bu ko‘rsatkich turlicha: Ukrainada – 14 %, Litvada – 24 %, Latviyada – 28,3 %, Estoniyada – 33,6 %, O‘zbekistonda – 2,8 %ni tashkil etgan, xolos[13].

Tadqiq etilayotgan davrdagi eng asosiy muammolardan biri – bu ishsizlik masalasi bo‘lib, yillar davomida mehnat resurslarining o‘sishi aholi soni o‘shidan orqada qolishiga, shuningdek, boshqa hududlardan ishchi kuchlari olib kelinishi respublikadagi ishsizlar soni ortib borishiga sabab bo‘ldi.

- **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).** Sovet hokimiyati tomonidan yillar davomida iqtisodiy taraqqiyotning ob‘ektiv qonuniyatlariga zid ravishda respublikalarning real imkoniyatlarini hisobga olmasdan olib borgan siyosati keyingi yillarda ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va boshqa sohalarida tanglik holatini keltirib chiqardi. Xususan, O‘zbekistonning paxtadan ko‘ra boshqa qishloq ho‘jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun qulay sharoitga ega bo‘lishiga qaramay, unga e‘tibor qaratilmadi. Natijada, respublika ijtimoiy-iqtisodiy hayoti qoniqarsiz ahvolga tushib qolishiga olib keldi. Mamlakat hayotining barcha sohalarida keskin ijobiy o‘zgarishlar yasay olishi kutilgan “Qayta qurish” siyosati demokratlashtirish va oshkoralikka ma‘lum darajada yo‘l ochib bergan bo‘lsada, mamlakat hayotida tub burilish yasay olmadi. Aksincha, bu yillardagi ma‘lum darajadagi oshkoralik natijasi respublika hayotining barcha jabhalarida o‘z yechimini kutayotgan o‘tkir muammolar va ularni yuzaga keltirgan sabablar davriy matbuot sahifalarida yoritila boshlandi. Qayta qurish siyosati go‘yoki ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish va ijobiy yutuqlarga olib boruvchi yo‘l deb qaraladi. Biroq, mamlakatdagi real ahvolning murakkabligini chuqur anglab yetmaganliklari ularning keyingi (Qayta qurish) siyosatlarida ham o‘z aksini topgandi. Jumladan, iqtisodiyotni rivojlantirishda, umuman ko‘plab sohalarida Markazning rahbarlik roli va markazlashtirish siyosatidan amalda voz kechilmadi. Bu keyingi yillarda ham sotsializm “afzallik”laridan foydalangan holda jamiyatni rivojlantirishga umid bog‘lash edi. Ammo, bularning barchasi real hayotda o‘z samarasini bermadi. Chunki, qaror topgan mavjud tizimdan voz kechmagan holda o‘tkazilgan qayta qurish siyosati bilan ham ko‘zlangan natijalarga erishib bo‘lmasdi va amalda ham shunday bo‘ldi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (References)

1. Қобулов В. Қайта қуриш даври фожеалари // Фан ва турмуш. 1991. – № 9. – Б. 10.
2. Тўхлиев Н. Иқтисодиётни интенсив ривожлантириш йўлига ўтказишни жадаллаштирайлик // Ўзбекистон коммунисти. 1990. – №6. – Б. 13.

3. Муҳаммаджонов М. Исрофгарчиликка боғлиқ нуқсонлар // Ўзбекистон коммунисти. 1989. – №10. – Б. 25.
4. Коммуна. 1987 йил 4 август
5. Осминин В. Ўзбекистон ССР эконоисини қайта қуриш асосида ривожлантиришнинг якун ҳамда проблемалари // Ўзбекистон коммунисти. 1988. – №11. – Б. 20.
6. Одил Ёқубов нутқи // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1988 йил 18 март.
7. Хошимов Ў. Дилдаги гаплар // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1988 йил 1 июл.
8. Агросаноат:ер, сув, ҳосил ва самара. Совет Ўзбекистони 1986 йил 30 декабр.
9. Известия. 1986 йил 26 август.
10. Тўхлиев Н. Иқтисодиётни интенсив ривожлантириш йўлига ўтказишни жадаллаштирайлик // Ўзбекистон коммунисти. 1990. - № 6. – Б.12.
11. Хожимирзаев М. Ўзбекистоннинг ишчилар синфи: ривожланиши ва муаммолари // Инсон ва сиёсат. 1991. – №9. – Б. 19.
12. Зиёдуллаев С. Моддий неъматлар ишлаб чиқаришнинг аҳволи ва резервлари // Инсон ва сиёсат. 1991. – №9. – Б. 38.
13. Тўраев Р. Маошингиз етарлими // Фан ва турмуш. 1990. – № 4. – Б. 6-7.